

Lärarhandledning Stenåldern

6000 f. kr – 1800 f. kr.

En viktig del av vår historia

Stenåldern är början på människans historia i Sverige. När inlandsisen drog sig tillbaka kom de första människorna hit och anpassade sig till ett nytt landskap och ett krävande klimat. Genom att arbeta med stenåldern får eleverna möta de tidigaste spåren av mänskligt liv i Norrbotten och förstå hur historia formas av samspel mellan människa och natur.

Stenåldern gör historien konkret och lätt att relatera till. Eleverna möter människor som levde utan moderna hjälpmedel men som ändå skapade fungerande liv genom samarbete, uppfinningsrikedom och kunskap om sin omgivning. Frågor om mat, bostäder och redskap väcker nyfikenhet och öppnar för jämförelser med dagens samhälle.

Arbetet med stenåldern ger också perspektiv på långsamma förändringar över tid, till exempel övergången från jägare och samlare till de första bönderna. Samtidigt utvecklar eleverna historiska färdigheter genom att arbeta med arkeologiska källor och fundera över hur vi kan veta något om människor som levde för så länge sedan.

Temat lämpar sig väl för ett utforskande och ämnesövergripande arbetssätt där kreativitet, fantasi och praktiskt arbete får ta plats. Stenåldern ger inte bara kunskap om det förflutna, utan också en förståelse för människans grundläggande behov och förmågor – då som nu.

Syfte i ämnet historia (Lgr22)

Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att tillägna sig en historisk referensram och en kronologisk överblick över hur kvinnor och män genom tiderna har skapat och förändrat samhällen och kulturer. Därigenom ska eleverna få förståelse för olika kulturella sammanhang och levnadssätt genom historien och för historiska skeenden som har påverkat nutiden.

Centralt innehåll årskurs 1-3

Att leva i närområdet

- Kännedom om människans uppkomst, vandringar, samlande och jakt samt förändrade levnadsvillkor i samband med övergången till jordbruk.
- Kännedom om några utmärkande drag i närområdets natur- och kulturlandskap, med spår av den senaste istiden.

Det här behöver du

Beskriv material, dokument, länkar, PDF:er m.m

- Illustration *Stenåldersliv Norrbotten* av Fanny Felicia Svanberg
- Artikel *De första människorna flyttar till Norrbotten* på vår plattform (länka)

Bild eller illustration från tidsperioden

Börja med att visa denna illustration för eleverna och låt de fundera över vad den föreställer. Du hittar frågeställningar till illustrationen här nedanför, som du kan ta hjälp av.

Illustration Stenåldersliv Norrbotten

Frågeställningar

- Vad ser du på bilden?
- Finns det några likheter eller skillnader mellan det som händer på bilden och saker vi gör idag?
- Vad tänker du när du hör ordet *stenålder*?
- Hade du velat leva på stenåldern?

Introduktion

Rita upp ett VÖL-schema på tavlan eller stort separat papper och häng upp i klassrummet. Detta fylls i gemensamt före och efter temaarbetet. Fråga klassen vad vi *vet* om stenåldern, vad vi *önskar veta* och sedan vad vi har *lärt oss*.

VÖL - schema

V = Vet

Ö = Önskar veta

L = Lärt oss

V

Ö

L

--	--	--

Tips!

Arbeta ämnesövergripande med slöjd-eller bildämnet och låt eleverna skapa något som knyter an till tidsperioden. Kanske vill de göra en utställning där de berättar om stenåldern i Norrbotten, visa upp vad de har lärt sig om temat för vårdnadshavare eller andra elever på skolan.

Begrepp från faktatexten *De första människorna flyttar till Norrbotten*

Arkeolog - en person som undersöker spår från människor som levde förr i tiden. Arkeologer studerar till exempel gamla föremål, husgrunder och gravar för att ta reda på hur människor levde, bodde och arbetade för länge sedan.

Boplats - en plats där människor har bott och levt. På en boplats kan arkeologer hitta spår efter människor, till exempel rester av eldstäder, hus, redskap och mat som visar hur livet såg ut förr.

Bevara - att ta hand om något så att det inte förstörs eller försvinner.

Lagra - att spara något för att kunna använda det senare.

Syra mat - ett sätt att få maten att hålla längre så att den kan sparas och ätas senare. Man lägger maten i en salt lag eller låter den jäsa så att den blir sur.

Keramik - föremål som har gjorts av lera och sedan bränts i en mycket varm ugn eller eld så att de blir hårda.

Fynd - ett fynd är något som har hittats. Inom arkeologi är ett fynd ofta ett gammalt föremål eller en lämning från människor som levde förr. Fynd kan till exempel vara stenredskap, keramik eller smycken som hjälper arkeologer att förstå hur människor levde under stenåldern.

Redskap - ett redskap är ett verktyg som används för att göra ett arbete lättare. Under stenåldern tillverkade människor redskap av sten, ben, horn och trä. De användes till exempel för att jaga, fiska, laga mat och bearbeta skinn och trä.

Inlandsis - en inlandsis är ett mycket stort lager av is som täcker stora delar av ett land. Under stenåldern var stora delar av Sverige täckta av en tjock inlandsis.

Landområden - delar av jordens yta som inte är täckta av vatten. Det kan vara till exempel skogar, fjäll, åkrar eller platser där människor bor. När inlandsisen smälte blev nya landområden synliga och människor kunde flytta dit och bosätta sig.

Landskapet - naturen och omgivningarna i ett område. Det kan bestå av till exempel skogar, sjöar, berg, älvar och öppna marker.

Myr - område där marken ofta är mjuk och blöt. Där växer bland annat mossor, gräs och små buskar.

Jordbävning - när marken skakar därför att stora delar av jordskorpan rör sig. Skakningarna kan vara så små att man knappt märker dem eller så kraftiga att de förändrar landskapet och skadar byggnader.

Syrefri miljö - en plats där det finns mycket lite eller inget syre. I sådana miljöer kan gamla föremål och rester från människor, djur och växter bevaras extra bra. Därför kan arkeologer ibland hitta välbevarade fynd i till exempel myrar eller på botten av sjöar.

Dy - mjuk och lerig jord som finns på botten av sjöar och andra vattendrag. I dy kan gamla föremål, växter och djurrester ibland bevaras mycket länge eftersom det ofta finns väldigt lite syre där.

Kvarts - en hård sten som finns naturligt i marken. Under stenåldern användes kvarts för att tillverka verktyg, till exempel knivar, skrapor och pilspetsar. När man slog på kvarts kunde den få vassa kanter som passade bra för att skära och bearbeta olika material.

Källa - något som ger information om det förflutna. För arkeologer kan en källa vara ett föremål, en grav, en boplats eller andra spår efter människor som levde förr.

Inspirationstext

Läs denna berättelse om två stenåldersbarn högt för eleverna som ett sätt att skapa nyfikenhet och intresse för tidsperioden.

Aia, Ari och renarna

Det var en kylig vårmorgon långt uppe i norra Sverige. Solen steg långsamt över landskapet och bäddade in allt i ett varmt, gult sken. På marken låg snön ännu kvar i skuggorna. Det här var en boplats under stenåldern där en grupp människor med vuxna och barn valde att stanna för att tillbringa sommaren. I området fanns goda jaktmöjligheter, fiskevatten och bär att plocka.

Inte långt från lägret låg en stor sjö, spegelblank och stilla, där dimman ännu svävade över vattnet. På ytan vakade hungriga fiskar och lämnade mjuka ringar som spred sig över vattnet.

Långt borta i fjärran kunde man ana den stora inlandsisens kant – en bländande gråvit vägg som glittrade i morgonljuset. Isen gav ifrån sig knakande ljud som människorna kunde höra dag som natt.

Aia och Ari sprang barfota över den mjuka mossan vid lägret.

– Kom, vi leker jägare! ropade Ari och skrattade.

Aia nickade och plockade upp en pinne som hon låtsades var ett spjut. De smög sig bort från lägret och viskade till varandra, som om de verkligen var på jakt. Plötsligt stannade Ari tvärt.

– Titta! viskade han och pekade bort mot en öppen glänta.

Där, mitt i det guldiga morgonljuset, stod en stor renhjord. Renarna rörde sig långsamt framåt, deras pälsar skimrade i grått och brunt. Ur näsborrarna steg små moln av ånga i den kalla luften. Några av dem tittade upp och kikade försiktigt mot barnen.

Just då flög en stor svart korp över hjorden, den slog långsamt med sina stora vingar och kraxade anklagande:

– Kraaa! Kraaa!

Renarna ryckte till. Några började springa och snart satte sig hela hjorden i rörelse. Marken dundrade lätt under deras klövar när de sprang bort över gläntan och försvann in mellan träden.

Aia och Ari satt tysta en stund, ihopkrupna på marken.

– Korpens läte skrämde dem, sa Aia.

– Ja... men vad snabbt de sprang! svarade Ari.

När allt blivit stilla igen reste barnen sig och gick försiktigt ut på platsen där hjorden hade stått. Där upptäckte Aia något på marken.

– Titta här!

Hon plockade upp ett stort, förgrenat renhorn som låg i mossan.

– En måste ha tappat det, sa Ari och kände på det släta hornet.

Aia log.

– Vi tar med det hem! Kanske kan vi göra något av det.

De bar hornet tillsammans tillbaka mot lägret, förbi den stilla sjön där nya ringar spred sig efter vakande fiskar. Långt bort låg inlandsisen kvar som en kall, orubblig gräns vid horisonten.

– Idag var en bra dag, sa Ari.

Aia nickade.

– Ja. Vi såg renarna... och fick med oss en bit av dem hem.

Hand i hand gick de vidare, med hornet mellan sig, redo att berätta om sin dag för de andra vid elden.

Och långt, långt senare – 10 600 år senare – kommer samma renhorn att vila gömt långt nere i den mörka jorden. En arkeolog från Norrbottens museum ska en dag försiktigt gräva fram det, borsta bort jorden och förstå att människor fanns här mycket tidigare än man tidigare trott. Det lilla fyndet kommer att förändra hela berättelsen om när de första människorna kom till Norrbotten – och spåren efter Aia och Ari kommer, på sitt sätt, att leva kvar.

Faktatext

Läs artikeln om Stenåldern på www.norrbottenshistoria.se (länka) och arbeta med att packa upp texten. Läs gärna högt en gång för klassen och låt sedan eleverna arbeta i par eller mindre grupper med frågeställningarna här nedanför.

Frågeställningar till faktatexter – använd frågeord

- När kom de första människorna till Norrbotten?
- Varför kunde de inte bosätta sig här innan dess?
- Vilken typ av natur blev synlig när isen smälte?
- Var ligger den nu äldsta kända stenåldersboplatsen och vad heter orten?
- Vad hittade man för "bevis" för att det funnits människor där?
- Vilket djur var viktigast för människorna under stenåldern?
- Vad åt människorna på stenåldern för mat?
- Hur kunde de bevara och lagra maten?
- Varför tror du att denna tidsperiod kallas för just "stenåldern"?

Vad ser du på bilden?

Låt eleverna titta på *Illustrationen Stenåldersliv Norrbotten* och sätta X för det som de hittar där:

- ☐ En korg
- ☐ En bebis
- ☐ Ett spjut
- ☐ En person med en yxa
- ☐ Bostäder
- ☐ Träd
- ☐ En person som åker skidor
- ☐ Bär
- ☐ En cykel
- ☐ En person som äter något
- ☐ En bok
- ☐ Kläder
- ☐ En person som lagar mat
- ☐ En vandrings-stav
- ☐ Busiga barn
- ☐ En sten

Ord som saknas

Läs meningarna från artikeln och placera in orden som saknas. Orden hittar du i rutan här:

skakade

upptäcka

slut

renar

smälta

inlandsis

båtar

Norrbotten

jordbävningar

För ungefär 10 600 år sedan kom de första människorna till _____. Fram tills dess hade hela Norrbotten varit täckt av ett två till tre kilometer tjockt lager _____. Det var när den tjocka isen började _____ bort som man säger att den senaste istiden tog _____. De allra första människorna följde iskanten, i takt med att isen smälte bort kunde man _____ nya landområden. En följd av att isen smälte blev att marken höjde sig och _____ av kraftiga _____, när trycket på marken försvann. Människorna färdades troligen i enkla _____ på älvar och sjöar, kanske som kanoter och jagade _____.

Jämföra tidsperioder i spalter – ett exempel

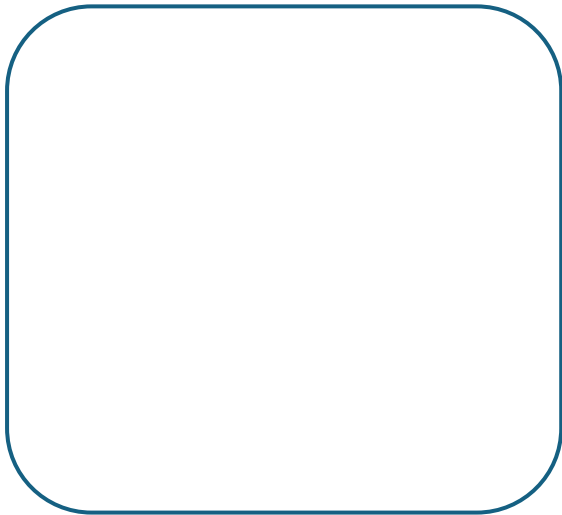
Låt eleverna fundera över skillnader i hur vi lever idag och hur man levde på stenåldern. Till hjälp har ni dessa spalter med innehåll, fyll i där det saknas. Övningen kan göras både gemensamt i helklass och i par, eller enskilt.

IDAG	STENÅLDERN
Barn går i skolan på dagarna	
De flesta vuxna har ett jobb	
Det finns lagar som bestämmer vilka rättigheter och skyldigheter människor i Sverige har	
	Människor lever tillsammans i grupp hela livet
	Människor bor i tält eller kåtor tillverkade av renskinns och grenar
Gamla människor bor i sitt hem eller på äldreboende	
Det finns sjukvård där sjuka människor får hjälp	
	Man måste jaga och samla för att få mat
Kläder och prylar tillverkas i fabriker i Sverige eller utomlands	
	Människor måste promenera, åka skidor eller åka kanot för att förflytta sig (resa)
Vi använder pengar som betalmedel för att köpa och sälja varor och tjänster	

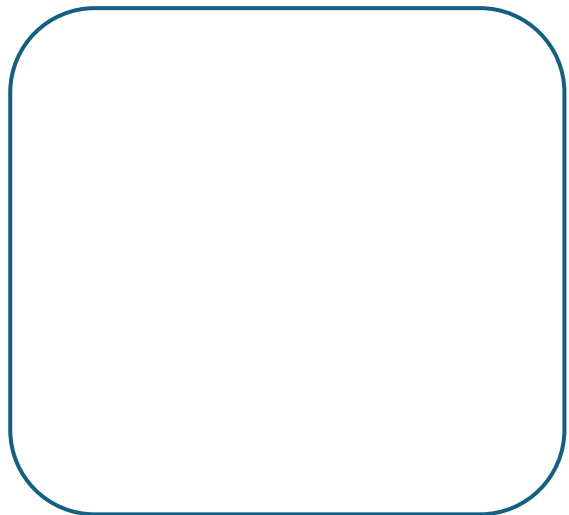
Fyrfältare – livet på stenåldern

Skriv ord i rutorna, eller rita bilder, som beskriver hur människorna levde under stenåldern. Jämför sedan dina med en kompis.

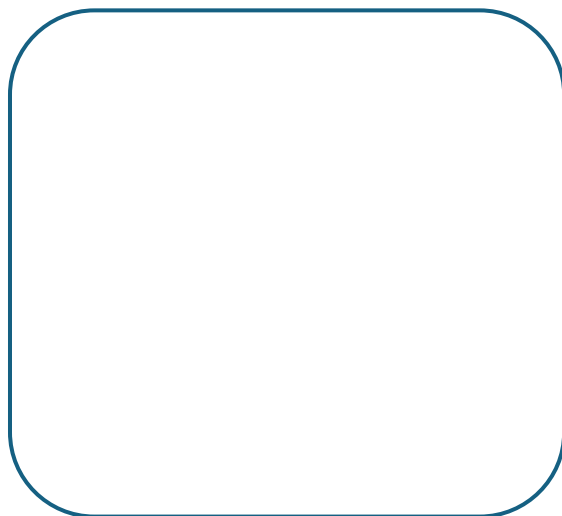
Bostad

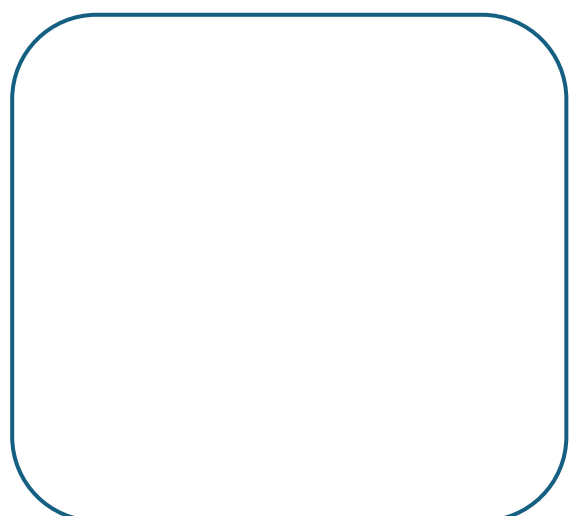
Mat

Kläder

Redskap

Arbeta med historiska källor – Källkritik

Historiska källor

Arbeta i par, fundera över följande frågeställningar kopplade till de historiska källor som finns om stenåldern.

Välj en av följande källor:

- Pilspets i kvarts
- Bränt ben från ren
- Rester av en gammal eldstad med stenar

Fundera över dessa frågor:

- VAD är det för typ av källa?
- Känner vi till VEM som har skapat källan eller varifrån den kommer?
- NÄR skrevs källan/när tillverkades föremålet?
- HUR är texten skriven/hur är föremålet tillverkat?
- I vilket SYFTE är källan skriven/föremålet tillverkat? VARFÖR skrevs texten/tillverkades föremålet?
- Vad kan källan berätta om TIDEN den är ifrån?
- Finns det anledning att TVIVLA på källans trovärdighet?

Få syn på olika typer av källor

Samtala om vad en källa *är* och om olika källor berättar olika saker om historien. Fråga eleverna hur man kan få information om hur det var förr i tiden och samla alla förslag på tavlan. Gör tre olika spalter på tavlan, samla förslagen i spalterna utifrån vilken typ av historisk källa de representerar, men vänta lite med att skriva ut rubrikerna (som ska representera olika kategorier av källor).

Om benbitar och stenföremål kommer upp, samlar du dem i en spalt och skriver rubriken **Sådant man kan ta på**. Om *fotografier* och *brev* eller *böcker* kommer upp, samlar du dem i en spalt och skriver rubriken **skriftliga källor**. Om *sagor*, *sånger* eller *intervjuer* med äldre människor kommer upp samlar du dem i en spalt och skriver rubriken **muntliga källor**. Låt sedan eleverna diskutera vad som är gemensamt för alla olika kategorier av källor och vad som skiljer dem åt. Låt de även diskutera huruvida någon kategori av källor är mer tillförlitlig än någon annan.

Quiz: Vad vet vi om stenåldern?

Gör denna övning enskilt eller i par när arbetet om stenåldern är slutfört.

Läs artikeln om *De första människorna flyttar till Norrbotten* en gång till och svara på frågorna:

1. Varifrån kom troligen de första människorna som vandrade in i Norrbotten?
 - ☐ Från nuvarande England
 - ☐ Från nuvarande Danmark
 - ☐ Från nuvarande Ryssland
2. Vilket djur var viktigast för människorna på stenåldern?
 - ☐ Ren
 - ☐ Varg
 - ☐ Häst
3. Vilken metod kunde man *inte* använda under stenåldern för att lagra sin mat?
 - ☐ Gräva en grop i marken
 - ☐ Röka över eld
 - ☐ Förvara i elektriskt kylskåp
4. Vad använde människorna för material för att tillverka sina redskap?
 - ☐ Ben eller horn från ren
 - ☐ Stål
 - ☐ Glas
5. Vad arbetar en arkeolog med?
 - ☐ Att gräva i marken för att lära sig om hur människor levde förr i tiden
 - ☐ Vårda sjuka människor som behöver hjälp
 - ☐ Laga trasiga bilar